

trend ugyanis nem kizárólag a felsőoktatás-politikára korlátozódik, hanem más közszektorok is szembesülnek vele. Nehéz lenne egy mindent felölelő magyarázatot adni a piaci mechanizmusokra, melyek eltérő módon ellensúlyozzák a kormányzati irányítási stratégiákat. Az elméletek kevésbé emelik ki a kormányzati hibákat azzal a tehetetlenséggel szemben, hogy a kormányok minden közszféra támogatását a kezükben kívánják tartani, ezért rákényszerülnek, hogy csökkentsék a köztámogatások szintjét. A versenyszféra és más piaci mechanizmusok bevezetése azonban elegáns megoldásokkal szolgál. A kormányzatok arra buzdítják a felsőoktatási intézményeket, hogy keressenek egyéb forrásokat a fenntartásuk biztosítására, s így csökkenthető lenne a közszektorok gazdasági ráfordítása.

Sem az Europanizáció, sem a piaci mechanizmusok felé való elmozdulás nem fogalmazódhat meg egyértelműen a következmények szintjén a felsőoktatási intézmények, annak vezetői és az akadémia tagjai számára. Így aztán nem okoz meglepetést, hogy a figyelem középpontjába a kormányzat és az akadémia közötti egyensúly ingadozása került.

Összefoglalva: a kötet több nézőpontból közelíti meg a felsőoktatás jövőjét, perspektíváit az Európai Unió és a nemzetállamok szintjén. A két irányítási szint közötti koordinációt és lehetőségeit az együttműködésben, a minőségbiztosításban a piaci mechanizmusok érvényesítésében látják a szerzők, miközben hangsúlyozzák az akadémiai értékek fontosságát. A kényes egyensúly, amely a nemzetállamok és felsőoktatásuk között az évszázadok során kialakult, most az új dimenzió megjelenésével könnyedén felborulhat, amennyiben nem határozzák meg azokat az elveket, melyek pontosan előírják az irányítás nemzetállami és szupranacionális szintjeit.

(Huisman, J., Maassen, P., Neave, G. [eds]: *Higher Education and the Nation State. The International Dimension of Higher Education*. Oxford, Pergamon Press, 2001.)

Neszt Judit

NEMZETKÖZI, NEMZETEK FELETTI VAGY NEMZETI TUDOMÁNYOK?

A tudományos önreflexió alakulásában, sőt, sok esetben egyenesen az efféle önreflexió létrejöttében, fontos szerepet játszik a tudományos és a felsőoktatási intézmények, a tudományos folyóiratok, a tudás termelésében résztvevő szereplők kapcsolatainak vizsgálata. Mindez érthető, hiszen a különböző kutatási kérdések megjelenése, a tudományos élettel kapcsolatba kerülő szereplők összetétele sem egymástól, sem a különböző társadalmi folyamatok alakulásától nem független. Például az a tény, hogy a 19. századi Európában az egyetemeken és a tudományos termelés egyéb színterein „nemzeti” tudományok, „nemzeti” egyetemek működtek, nem igazán az európai egyetemek, sokkal inkább a korabeli európai társadalmak történetének ismeretében érthető meg.

A német Campus kiadó nemrég megjelentette, összesen tizenöt tanulmányt tartalmazó angol nyelvű kötetében („Nemzetek feletti értelmiségi hálózatok. Az akadémiai tudás formái és a kulturális identitás keresése”), mindenképp előtt annak első részében, az áll a vizsgálódások előterében, hogy hogyan kapcsolódtak ezek a „nemzeti” jellegű egyetemek, tudományos műhelyek egymáshoz, illetve mi volt az oka annak, ha egyes tudományos műhelyek, csoportok szemben álltak az általános trenddel, és nem nemzeti alapokra helyezkedve működtek. A kötet csak félig-meddig kimondott, ám valamiképpen mégis egyértelműnek tűnő hipotézise szerint a modern oktatási rendszerek és a modern tudományos élet fontos jellemzője a 19. századi, nemzeti jellegű tudománytermelés nemzetközivé, jobban mondva nemzetek felettivé válása. A szerkesztők ugyanakkor már az előszóban igyekeznek elhatárolódní a tudománytörténetnek valamiféle „whig” megközelítésétől, amely feltételeznél, hogy a történelmi idő előrehaladásával a tudományos tudás egyre kevésbé helyhez kötötté válik – és egyre modernebbé (valamint, hozzátehetnének, szebbé és jobbá). A „nemzetek felettivé válás”-t ráadásul igen nehéz pontosan definiálni és elválasztani a pusztá „nemzetközivé válás”-ról, és erre nem is sok cikkben történik kísérlet. Kissé problematikus az a feltételezés is, amely szerint az egyre sűrűsödő és sokoldalúbbá váló nemzetközi kapcsolatok burjánzása egyben

nemzetek feletti tudományokat és tudományos formákat hoz létre.

A kötetben szereplő írásokat az köti össze, hogy a szerzők mindegyikben az akadémiai rendszerek nemzetállamokat átlépő összekapcsolódási pontjait kutatják: tudósok, tudományos pályára készülő diákok és a hozzájuk kapcsolható intézmények (kutatóintézetek, egyetemek, folyóiratok) nemzetközi kapcsolataival, illetve ezen kapcsolatok egy-egy aspektusával foglalkozó cikkeket olvashatunk a kötetben.

A „nemzeti” tudományok képviselői között egyre erőteljesebben kialakuló kapcsolatok vizsgálata során többek között nyomon követhetjük, hogy a 19. század második, a 20. század első felében kik és miért szorultak perifériára saját tudományágukon belül (szó esik történelemtudományról és matematikáról egyaránt), hogyan jelenthetett a nemzetközi szintéren való szereplés egyfajta kompenzációt minderre, vagy hogy a politikai történések hogyan befolyásolták a különböző nemzetek közötti tudományos kapcsolatok irányát és intenzitását.

Sajnálatos, hogy, bár a kötet címében semmi sem utal arra, hogy pusztán a 19. és a 20. század első felének tanulmányozására vállalkoztak volna a szerzők, sőt, az előszóban szóba kerül (természetesen...) a globalizáció is, mint a II. világháború utáni korszak megkerülhetetlen fogalma, mégis, csak nagyon kevés írás akad, amelyik témáját következetesen a jelenkori helyzetben is megvizsgálja.

A 19. század és a 20. század első felében történtek feltérképezése természetesen nem nevezhető felesleges feladatnak, de feltételezhetjük, hogy a kötetben található írások nagy része azért nem lép túl ezen az időkereten, mert a szerzők közül sokan elsősorban történészi, kevésbé szociológusi megközelítést alkalmaznak. Ugyanakkor, ha már szociológiáról esik szó, mindenképpen érdemes megemlíteni Peter Wagner írását, amely a három részre tagolt kötet első részében („Nemzeti hagyományok és a tudás nemzetek feletti formáinak kialakulása”) található. Wagner a szociológia mint modern tudomány viszonyát a „nemzetihez”, illetve a „nemzetek felettihez” igyekszik tanulmányozni. A szociológia nemzethez kötöttségére vonatkozóan konklúziója az, hogy a tudomány viszonya a „nemzetihez”, éppen modernsége miatt, igen ambivalens. A szociológia modern, ami egyben

azt is jelenti, hogy *késői* jövevény, és már létező, fontos szereppel bíró más, államhoz vagy nemzethez kötött tudományok mellett követelt magának helyet, és éppen ezekkel *szemben* igyekezett magát elfogadtatni és definiálni. Éppen a létező tudományos formákkal való elégedetlenség sarkallta azokat az újítókat, akiket ma a szociológia klasszikusaiként tartunk számon, hogy ne saját nemzeti hagyományaikba igyekezzenek betagozódni, hanem számukra rokonszenves külföldi példákat integráljanak. Vajon a szociológia ekképp a nemzeti hagyományoknak mindenképpen ellentmondó, ám országról országra *másképp*, mondhatnánk, nemzetspecifikusan ellentmondó gondolkodásmóddá alakult, vagy olyan erők voltak a fent említett kölcsönös átvételek, hogy ezek sűrűsödése révén létrejött a szociológia nemzetek feletti diskurzusa? Wagner úgy látja, hogy bár a társadalomtudományok nem nevezhetőek egyszerűen nemzeti hagyományoknak, ugyanakkor a marxi tradíciók kívül nem igazán talál példát valódi nemzetek feletti született diskurzusról sem a szociológián belül.

A nemzeti jellegzetességek a tudományokban természetesen nem feltétlenül valamiféle szándékolt nemzethez kötődés formájában nyilvánulnak meg. A kötet egy másik érdekes írásában („Nemzeti különbségek az akadémiai kultúrában: Tudomány a két világháború közötti Németországban és az Amerikai Egyesült Államokban”) Jonathan Harwood a két világháború között az Amerikai Egyesült Államokba emigrált német tudósok kapcsán értekezik az amerikai és az európai tudományos normák és értékek különbségeiről. A tudományos gondolkodás, ha nem is nemzetekhez, de mindenestre kultúrákhoz kötöttségét példázza a 30-as években a német tudósok felemás, konfliktusokat sem nélkülöző integrálódása az amerikai tudományos életbe. A tudományok működését Harwood leírása szerint erőteljesen befolyásolja a tudományos intézmények sorsának alakulása. Németországban, részben a nagy hagyományokkal rendelkező, viszonylag régi egyetemi struktúra miatt, egy-egy új tudományág megjelenése nemcsak, hogy jóval nagyobb intézményesülési akadályokba ütközött, mint Amerikában, de, ettől nem függetlenül, jóval nehezebben is válhattak ezek az új területek autonómmá. Intézményi értelemben az új területek Németországban leg-

inkább valamelyik már létező szakon *belül* jelenhettek meg, például az egyetemeken, miközben Amerikában a 20. század első felében nemcsak új diszciplínák vagy új megközelítések születtek, hanem új intézmények is, és ezeken belül az új irányzatok nem szorultak feltétlenül alárendelt pozícióba. Mindezek az adottságok nem elhanyagolható szerepet játszottak abban, hogy, például a szerző által vizsgált genetikában milyen különböző kutatási kérdések, lehetséges kutatási irányok jelentek meg, sőt, az eltérő intézményi formák magyarázhatják általában az elmélet eltérő szerepét és jelentőségét is a két kultúra tudományaiban.

Amennyiben belátjuk, hogy a tudományos élet alakulása nem független a politikától, akkor mindez már önmagában is kérdésessé teszi, hogy mitől is válhatnak nemzetek felettivé a tudományok, ameddig a politika nemzetállami kereteken belül zajlik? Ez az evidensnek tűnő probléma, bár, kicsit meghökkentő módon sok cikkben nem válik explicitté, szerencsére mégsem marad reflektálatlanul a tanulmánykötetben, hiszen Jürgen Schriewer írása („Többszörös nemzetköziségek; a világszintű ideológia kialakulása és az egyéni világnézetek szívóssága”), amely spanyol, szovjet(-orosz), és kínai folyóiratokat hasonlít össze 1920-tól 1995-ig, részben ezt a kérdést is feszegeti. Az oktatással foglalkozó folyóiratcikkek tartalomelemzése nyilvánvalóvá teszi, hogy a külföldi fejleményekkel való foglalkozás intenzitása mindhárom ország esetében igen erősen függött az ország belpolitikai helyzetétől. A „nyitott” periódusokban (jellemzően a 20-as évek második feléig, a 30-as évek elejéig) mindhárom ország tudományos világában igen nagy teret engedtek a külföldi hivatkozásoknak: mint alakulásban lévő, bizonyos értelemben dinamikus társadalmakban, a progresszív oktatásemelvények és ezek szerzői nemzetiségre való tekintet nélkül gyakran jelentek meg a folyóiratokban. Ahogy azonban a vizsgált országokban egyre uralkodóbbá vált a totalitárius szellem, úgy csökkent ez a nyitottság. A 40-es évekre a folyóiratok is egyre inkább „autarchiára” rendezkednek be: szinte eltűntek a külföldi referenciák. A diktatúra megerősödésével párhuzamosan, – hívja fel figyelmünket Schriewer – nemcsak hogy radikálisan visszaesett a külföldi szerzők, hivatkozások aránya a folyóiratokban, hanem a „nemzetközi” szó fogalma is átértéke-

lődött. Már nem valamiféle általános nyitottságot, kíváncsiságot jelentett más országokban létrejövő intézményi, elméleti változások iránt. A „nemzetközivé válás” fogalmának kizárólagos jelentése az lett, hogy az adott ország saját kulturális fensőbbiségét, fejlettségét igyekezett más országokkal elfogadtatni, „kivinni” a nemzetközi szintérré anélkül, hogy onnan bármit is „be kívánna hozni”. Külön figyelemreméltó az a mód, ahogyan a szerző a történelmi és a nemzetközi témájú írások dichotómiáját felállítja, a történelmit a „zárttság”, a nemzetközit a „nyitottság”-ra való hajlamnak feleltetve meg. Valóban, a kétféle témájú cikkek arányai egymással ellentétes irányban változnak, a súlypont-eltolódások pedig két élesen elkülönülő diskurzus-típust is megjelenítenek. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy az oktatással kapcsolatos tudásformák nemzetközivé válásának értelmezéséhez nélkülözhetetlen a nemzeti szint, mint egység szem előtt tartása. Mindez persze nemcsak az oktatási rendszerekkel vagy a tudományos élettel kapcsolatban fontos tény, hiszen a globalizációval foglalkozó társadalomtudományos diskurzus részben a nemzetállamok jelentőségének avagy jelentéktelenségének vitájához kötődik.

De nem kizárólag a globalizálódás problematikája figyelmeztet arra, hogy a tudományok nemzetek felettivé válása (vagy nem válása) összetett folyamat. A kötetben a magyar olvasó számára valószínűleg ismerősen cseng Karády Viktor cikkének („Diákmobilitás és a nyugat-európai egyetemek: az egyenlőtlen eloszlás mintázatai az európai akadémiai piacon 1880 és 1939 között”) témája. A címben jelzett egyenlőtlenségnek, írja Karády, történelmi okai vannak: bármennyire is büszkén emlékeznek meg például a magyar iskolai tankönyvek arról, hogy 1386-ban megszületett az első magyar egyetem Péccsett, ez az intézmény és kelet-európai társai mindig csak másodrangú szerepet játszhattak a nyugat-európai egyetemek mellett. A 19–20. század fordulóján sem volt ez másképp, és bár eddigre a keleti országokban nemcsak egyetemek, de egyetemi hálózatok is létrejöttek már, jellemző maradt a kelet-közép-európai diákok nyugatra vándorlása, míg ugyanez fordítva nem mondható el. A vándorlások irányának egyik fő magyarázó eleme a nyelvi orientáció volt. 1928-ban például a német egyetemekre beiratkozott külföldi diákok mintegy felének né-

met volt az anyanyelve; az angol egyetemekre járó külföldieknek pedig elenyésző része volt csak európai, a többiek más, angol nyelvű régiókból érkeztek.

Karády cikkének a tudományok nemzetek felettivé válásával kapcsolatos egyik legfontosabb megállapítása az, hogy az európai diákmobilitásnak jól láthatóan társadalmi-strukturális okai voltak, aminek a legszembetűnőbb illusztrációja az, hogy az Európában tanuló magyar egyetemisták túlnyomó többsége zsidó származása miatt kényszerült külföldre: a két világháború között a külföldön tanuló magyar diákoknak 90 százaléka volt zsidó. Karády adatai szerint. Hasonló strukturális okai voltak sokszor annak is, hogy a Kelet- és Közép-európai nők külföldre kényszerültek tanulni.

Rudolf Stichweh cikkében („A *Peregrinatio Academica*-tól a jelenkori nemzetközi diákmozgásokig: Nemzeti kultúra és funkcionális differenciálódás mint kiemelkedő okok”) egészen más megközelítéssel él, mint Karády. Stichweh amellet érvel, hogy a modern társadalmakban autonóm funkcionális rendszerek differenciálódása megy végbe, és az oktatás egyike ezen funkcionális rendszereknek. Magukból a rendszerekből, a nemzetállamoktól, és azok határaitól függetlenül eredeztethetők különböző migrációs mintázatok. Az első ilyen, kizárólag az oktatási rendszer minőségéből, és nem pedig valamilyen nemzeti vagy kulturális jellegzetességéből fakadó migrációs hullámként a 19. század végére, 20. század elejére jellemző amerikai-német diákkapcsolatokat említi, azaz azt a jelenséget, hogy szinte az összes, a később alapítandó amerikai egyetemek életében jelentős szerepet játszó amerikai hosszabb-rövidebb időt német egyetemeken töltött. Érdekesnek tűnik az a megkülönböztetése, amelyet a jelenlegi Amerikába, illetve Amerikából induló nemzetközi diákmozgásokkal kapcsolatban tesz. Az Amerikában tanuló, illetve az Amerikába igyekvő külföldi diákok igen nagy arányban választják a Stichweh által leginkább „nemzetköziesedettnek” (internationalised) tételezett tudományokat, azaz matematikát, mérnöki vagy üzleti tudományokat, amelyeket elvileg saját hazájukban is tanulhatnának. Ugyanakkor a külföldön tanuló amerikai diákok főként nyelveket vagy humántudományokat, azaz nemzeti kultúrához inkább kötődő tárgyakat tanulnak külföldön.

A tanulmánykötetet forgatva a fent tárgyalt cikkeken kívül találkozhatunk még néhány további érdekes, bár szennzációsan semmiképpen nem nevezhető mikroelemzéssel egyes országok egyetemeinek kapcsolatairól, vagy nemzetközi együttműködések példáival is. Nem szabad azonban túl gyakran forgatni a könyvet, mert az már az első olvasáskor hajlamos darabokra széthullani. Ugyancsak bosszantó tördelési hibák is akadnak a kötetben, ezek közül a legkínosabb talán az, amikor egy, a 368. oldalon olvasott hosszabb bekezdés jó ismerősünként ismét felbukkan a 370. oldalon. Mindez, sajnos, nem példa nélküli, mint ahogy az sem, hogy nehéz általános értékítélet mondani a legtöbb hasonló, cikkek gyűjteményéből álló tanulmánykötetről. Az olvasó a számára érdekesebb írások tárgyával kapcsolatosan bizonyára szívesebben olvasna bővebben, esetenként akár egy önálló kötetnyit is; a kevésbé érdekesek közül viszont némelyik valószínűleg egészen elhanyagolható benyomást tesz majd rá.

(*Charle-Schriewer-Wagner [eds]: Transnational Intellectual Networks- Forms of Academic Knowledge and the Search for Cultural Identity. Campus Verlag, Frankfurt/New York, 2004.*)

Berényi Eszter

BÉÉRKEZETT KÖNYVEK

Bárdos Jenő: *Nyelvpedagógiai kalandozások*. Pécs, Iskolakultúra, 2005, 206 p. [Iskolakultúra-könyvek 24.] (http://www.iskolakultura.hu/documents/books/bardos_j-nyelvpedagogiai_tanulmanyok.pdf - *Nyelvpedagógiai tanulmányok* címmel!)

Bárdos Jenő az elmúlt 20 évben megjelent írásaiból szerkesztett önálló kötetet. Tanulmányaiban a szerző az idegen nyelvek tanításának számos dimenzióját járja körül. A nyelvoktatás történeti és módszertani kérdései mellett az olvasó betekintést nyerhet a nyelvtudás mérésébe, a nyelvvizsgák rendszerébe is. A kötetet a szerző szűkebb hazájának, a Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara történetének rövid bemutatása zárja.

Kamarás István: *Olvasásügy*. Pécs, Iskolakultúra, 2005, 180 p. [Iskolakultúra-könyvek 25.] (http://www.iskolakultura.hu/documents/books/kamaras_olvasasugy.pdf)